Detalle de la letra capitular del primer capítulo de la primera edición de 1605

Lanza en ‘astillero’: una catalanada en 'el Quijote' autocorregida?

Autor: Joan Marc Passada i Casserres
Data de publicació: 24-04-2017

L’Institut Nova Història dedica, amb afecte, aquest article d’en Joan-Marc Passada al senyor Eduardo Mendoza, flamant novel·lista que s’ha llegit atentament "el Quijote" quatre vegades i acaba de rebre el premi Cervantes.

Un article de l'Andrés Trapiello a El País

L’Andrés Trapiello, reputat quijotólogo (com ell mateix s'anomena), publicava a tota plana el mes de juny de 2016 un article filològic a El País arran de l'edició que va fer del Quixot a l'espanyol actual. Però l'escriptor madrileny, en lloc de parlar en general del seu llibre, va dedicar específicament tot l’article a donar voltes sobre la paraula astillero, un mot que us sonarà de la famosa primera frase amb la qual comença la novel·la i que quasi tothom sap recitar (1). En la versió al castellà actual, Trapiello l'acaba “traduint” —amb molts de dubtes— per una locució : de los de lanza ya olvidada”, en lloc d'usar un sol mot, perquè astillero, després de fer “vint propostes diferents” (sic), no li feia el pes. El més curiós de l'escrit no és que entauli un debat filològic tan especialitzat, sinó que, la tesi amb què dóna voltes tot l'article, al final la deixi penjada, quedant el final del text amb regust de pel·lícula inacabada, impròpia d'algú tan suposadament primmirat. Desconec si el tema va generar més debat en algun entorn universitari o similar (2), però, en qualsevol cas, aquell final obert semblava talment una invitació a la comunitat quijotóloga perquè construís un o més d’un final. Sense ser-ne jo professional, la curiositat em va dur a compartir aquell insòlit i inconclús article entre companys meus de l'Institut Nova Història (INH). Amb l'ajuda d'en Marcel Mañé (autor de la versió catalana del Quijote), en Manel Capdevila, en Francesc Garrido, en Lluís Batlle i l’Albert Fortuny, després de plantejar diverses hipòtesis, vaig argumentar i posar sobre la taula un mot més adient al context de la frase i que detallo més endavant. En Lluís Batlle va trobar-ho prou versemblant i ho va publicar al web quixot.cat, fet que em va honorar d'allò més, bàsicament perquè jo tan sols aspirava a redactar-ne una simple carta al director del diari. L'Albert Fortuny, apostant vint a un que El País no la publicaria, em va proposar que en lloc d'una carta, redactés un article per al web de l'Institut. Al final, la carta, la vaig fer igualment, tot i que a hores d'ara no sé si la van publicar. En qualsevol cas, aquest article n'és una versió extended.

Cap solució concloent

A l'article, com he comentat, en Trapiello no es mulla a favor de cap solució concloent a l'hora de proposar una bona traducció per a la paraula astillero, però dóna una pista molt interessant, que, no sé perquè —si no és que dissimula—, l'escriptor no aprofita. Es tracta de l'afirmació que la paraula 'astillero' nunca fue utilizada en ese contexto antes de Cervantes (3). Veient que en Trapiello al final no havia trobat una solució com cal (potser per això necessitava justificar-se amb un article tan llarg), els meus companys i jo vam pensar automàticament a fer una comparativa i recórrer a versions del Quixot en altres llengües per mirar de treure'n l'entrellat. Vam optar per examinar les traduccions que en fan les llengües romàniques que ens són més a prop i també la versió en anglès. Tot va anar molt ràpid i, en efecte, sense passar del francès i l'italià, ja vam topar amb una pista clara. En francès, (en) astillero apareix traduït per "en rastelier" i en italià, "en rastrelliera". La versió anglesa no complementa "lanza (en astillero)" sinó que posa, traduït literalment, "acumulació de llances, alabardes i armes per l'estil". Amb tan sols aquell curt recorregut ja vam entreveure fins a quin port ens duria tot plegat. Efectivament: al català. Segons el diccionari Alcover-Moll, en la nostra llengua tenim el mot rasteller que equival al castellà armero i que significa "bastiment de fusta dividit en departaments per a posar-hi armes". Aquest mot deriva de rastell. I un rastell és un "rengle o conjunt de coses posades l'una al costat de l'altra" (Alcover-Moll, dial. a Solsona). Hi ha d'altres definicions en la mateix entrada, però totes estan basades en objectes amb una forma semblant a un rastell.

Per què no armero?

Dit altrament, si en castellà hi ha un mot adient al context de la frase, aquest seria armero i no pas astillero (4). Però... i si fos (r)astillero? Sí, aquesta podria ser la paraula... Clar que aleshores hi ha un petit problema i és que rastillero no està testimoniat en castellà. Dit d'una altra manera, estaríem davant d'una paraula manllevada del català rasteller. O, més improbablement, tot i que tècnicament possible, del rastelier francès o de la rastrelliera en italià. Parlant clar, sembla que el Quijote, buc insígnia del Siglo de Oro Español, inclou aparentment una catalanada ja només de començar l'obra. I és evident que, tot i que pel que es veu l'obra sencera en va plena, no escandalitzaria igual trobar-la de bon començament que a mitja novel·la. I com que la solució rastillero no la podem testimoniar en castellà, el seu misteri semàntic es manté. Tant com els interrogants que se'n deriven.

Ara bé, preguntem-nos-ho sincerament, ¿com pot ser que un especialista que es diu a si mateix quijotólogo és quedi xiulant davant d'un interrogant tan important, plantejat per ell mateix, sobre una frase que en castellà simplement no té sentit? Una frase amb la qual arrenca suposadament l'obra magna de l'autor més llegit, més reproduït i més traduït de la literatura espanyola i anomenat inventor de la novel·la moderna: dom Miguel de Cervantes?! ¿Com es pot arribar a sostenir que un veterà autor, ja molt abans d'escriure la primera part del Quixot, i per tant, expert no sols en la construcció d'enginyosos guions narratius, personatges i escenes, sinó sobretot en vocabulari i recursos estilístics en castellà, la vessés d'aquesta manera, incloent una paraula sense solta ni volta només de començar l'obra, és a dir, posant alegrement astillero, allà on hi hauria pogut posar tranquil·lament armero?

L'única explicació raonable —que a cada pas és més convincent— per entendre aquesta i altres anomalies detectades a la novel·la és, en efecte, que aquesta obra impresa va ser una poc acurada edició traduïda del català. Crec que el veritable debat que hauria d'haver provocat altres articles a El País o col·loquis universitaris entre quijotólogos, més enllà de si va haver-hi o no un Quixot no editat en castellà, —no seria pas un cas únic—, és si no va ser el mateix Cervantes qui la va traduir a contracor a aquesta llengua, deixant-hi un rastre del seu disgust. O bé si el traductor va ser un altra persona: algú que, anant tant a preu fet, que, davant del dubte de mal traduir rasteller al castellà per rastillero i potser avergonyit per escriure una catalanada, va creure que abans de posar prosaicament armero seria millor decantar-se per l'artistada d'escriure "poèticament" una paraula homòfona en castellà com astillero, encara que el mot no quadrés amb el context. O potser, qui sap, la cosa va ser més simple i es va tractar tot d'un mer error d'impressió. En qualsevol cas, el normal és que aquest debat semàntic hauria pogut continuar tranquil·lament deixant les hipòtesis damunt la taula, enlloc dels mutismes d'uns i les burles dels altres.

Joan-Marc Passada i Casserres,
president de la Fundació Reeixida,
col.laborador de l'Institut Nova història

Notes:

(1)En un lugar de la Mancha de cuyo nombre no quiero acordarme vivia no ha mucho tiempo un caballero andante, de los de lanza en astillero, adarga antigua, rocín flaco y galgo corredor.

(2)Hi ha comentaris al blog de l'autor. http://hemeroflexia.blogspot.com.es/2016/06/en-astillero.html

(3)Amb el comentari, menciona la definició que en fa el diccionari Tesoro de la lengua castellana o española(1611) conegut com el “Tesoro de Covarrubias” pel nom de l’autor, editat entre València i Cuenca (sic, segons wiki.es) que defineix en astillero, de forma pertinent com a donde se guardan las lanzas, arrinconadas, en la reserva, olvidadas.... Tenint en compte però que el diccionari és posterior al Quixot (1605), no seria d’estranyar que Sebastián de Covarrubias, l’autor, basés l’entrada “en astillero” en el context de l’obra de Cervantes.

(4)La RAE inclou almenys dues entrades per a en astillero o astillero. Guarint-se en salut, l'entrada “quixotesca” (armero) s'inclou junt amb la tradicional establecimiento dónde se reparan buques. D’aquesta manera, l'errada al “Quixot” quedaria “blanquejada” i la “nova” definició, com una definició de tota la vida.